

EUSKERAZKO IZENAK ERDIAROKO IDAZKERAN 867'ko LARRUKI BAT

Bederatzigarren mendearen erdikoa dugu larruki au. 867'an, Orrillaren lenen egunean, Bureba'ko jauretxe baten irasketa —edo fundazioa— azaltzeko idatzia.

Garai artan, Bureba osoa ARABA'ren zatí bat zan; Euskalerría, bete-betea, bai legez, bai izkuntzez.

Gaur egungo edestilarí berriek, Bureba ura, eta Araba bera, Asturiéta'ko Jaureriaren lurrak zirala, esango dízute. Ez ezezu sínistu, ori gezurra da-ta. Lekuko, sasoi artako edestilari arabítarrak. Edestilari aiek ederki bereizten dituzte Araba eta Asturiak. Aientzat, bi lurralde oiek, politikari dagokionez, bi lurralde zero ezberíñak eta alkarrengandik iareak ziran. Eta alkarren etsaíak! geiagotu genezake guk. Baiñan, ortaz, beste egun batean.

***

Ona, 867'ko larruki onek damaizkigun toki-izenak:

ORBANIANOS	OVARENES	CASTELLA	BORUEVA
EBRO	ORVANO	CORELLO	FERRERA
RECONCO	FRIDAS	SABORITO	BEILA
SAUCTO	BARCENAS	AVENTI	GUISANDO
AQUA fierro	LOPERUELA	FELES	SAUTO
NAVE DE COREGGO	GOINA	SEMPRUM	ORVANGANOS
VALLEAMPLAM	FERRUZU	MARGALULI	MOGESTO
BERCEIA	ELDUARA	BELLITI	FAINO

***

Baiñan, izen oiek danak, euskal-izenak dira?, galdetuko didazu agían zuk, irakurle.

Batzuk, nere ustez, toki ízenak ez baiña giza-izenak díra. Baiñan euskaldunon artean gizakume batí bere etxearen edo erriaren izenez deitzea oiturazko gauza bait da, aztertuak izatea merezi dutela derizkiot.

Beste izen batzuk, zerrenda ortan, antz-aldaturik agertzen zaízkigu.

Kukulla'ko eta beste gure lekaídetxeetako larrukiak, guri, larruzko líburuetan idatzirik iritxi zaizkigu. Baiña, aurrena, bakoitza larruki iare bereizi batean izan ziran idatziak, eta gero guri iritxi zaizkigun liburuetaara aldatuak; ots, kopiaituak! ez, danak, liburu bat osotzeko, alkarrekin josíak.

Kukulla'ko Donemíllan'en lekaidetxeko larrukiak, XII mendearen azken-azkenean izan ziran liburu berrí batera kopiatuak: 1194'tik 1196'era, Serrano'k bere liburuaren itzaurrean díoskunez (1). Baiñan gaur-egun gai auetan onenetakoa dan íkerlari batek, Antonio Ubieta Arteta'k auxe erasten dio Serrano'k esanari:

"En el siglo XVIII se preparó un manuscrito, (Donemillan'go larrukién liburua ber-ídatziaz), cuando todavía no se habían dispersado sus fondos. (Kukulla'ko Lekaidetxekoak, alegia). Se conserva en el monasterío emilianense y se le llama Colección Míngela. (Este lo había examinado a principio de este siglo). Lo publicó sin advertirlo el P. Serrano en su conocido "Cartulario".

Ber-idazketa oietan galdu zuten larruki auetako izenek beren jatorrizko ítxura zuzena.

Izenok aztertzen asi aurretik, ordea, zor diet azkena aztertu nituan bi larrukiei argirapentxo bat:

Larrukí aietan, emaille lez, "Didacus comes", ots, "Didako kontea" azaltzen zitzaigun.

Esanik utzi nuan Dídako ura nongo kontea zan jakíterik ez zegoela. Zerbaitxo bat geiago esan nai nuke gaur: Nongoa zan ez ezê, zein zan ere ezin jakin dezakegula. Ona bá, zer idatzi zigun konte oní-buruz, Serrano Abatak:

"El nombre del conde Didaco está siempre escrito sobre raído. El gótico lleva al margen: "Isti comite Didaco prolis Roderico comite, populavit Burgus per mandatum domini Adefonsi regis in era DCCCCXXII". Euskeraz: "Roderiko kontearen semea zan Dídako konte onek jendeztatu zuan Burgos. Albontsa erregearen aginduz, 922'garren aroan".

Garrantzi aundiko oarra idurítzen zait ori; batez ere, Serrano bezain lekaide españizale amorratu batek egiña dalañik. Gauza asko argitzen bait dizkigu:

—1'goa: Dídako izena, beti, karraskatuta dagoan tokían idatzirik ba'dago, toki artan lenen idatzi zan izena, Dídako ez baiña beste izen bat izango zala! Zer izen? Ez dakigu.

Agían, larrukia karraskatu zuan ark, Dídako izena gaizki idatzita zegoalarik izen orí bera ongi idaztearren egin zituala karraskatze ta bir-idazte oiek? Ezetz; erantzungo dizut nik; ekintza ori bein bakar rik ez baiña, beti izan bait zan egiña.

—2'garrena: Aldakuntza ori zergaitik izan ote zan egiña? Betidanik Euskalerría izandako Errioxa, eta Bureba, Gaztela biurtzeko. Orí egiñaz Asturietako erregeei, lurralde aiek euskotarrei indarrez kentzeko, eskubide zuzena ematen bait zitzaíen.

Ta..., gezurra-bidez, lortu dute, dokumentu zar oiek, lortu gura zutena:

"Las crónicas árabes y cristianas prueban suficientemente que a mediados del siglo IX los reyes de Asturias consideraban como de su dominio efectivo la parte de la Rioja comprendida entre el Tirón y la parte superior del valle de San Millán, hasta las cercanías de Nájera", diosku Serrano'k.

Ez da egía. Arabitarrek, orren-bestaldekoa, ain zuzen, egiztutzen digute. Eta cristauen dokumentu zarrek oso konfiantza gutxi merezi dute. Entzun Ubieta Arteta'k damaigun oar baliotsua: "He insistido reiteradamente que la documentación de S. Millán de la Cogolla contiene abundantes falsificaciones, sobre todo entre los documentos más antiguos".

—3'garrena: Dídako kontea aipatzen diguten bi dokumentuak, 863 eta 864'koak dira.

Len ere esana dugu, nola urtero maometarrek Araba'ri erasotzen zioten, eta, nola, Araba'n borrokan zebiltzala esaten zutenean, egiaz, gaurko Bureba'n ari izaten zirala.

(1) D. Luciano Serrano O.S.B. Abad de Silos: "Cartulario de San Millán de la Cogolla". Madrid 1930. Pág. XXII.

Orra b : 863'ean ain zuzen izan zan eraso aietan gogorrenetako bat. Muham-
mad l'aren anafia ber-bera zetorren 20.000 gudariren aintzinean. (Tarik berak,
lenengo aldiz Espafi'n oña ipiñi zuanean, ez zituan berekin 10.000 besterik!).

Oraingoan, Pankorbo'raioño iritxi ziran maometarrak. Izugarritzko garaitza lortu
ornen zuten Araba'ko euskotarren lepotik.

Ez zan garaitza ura, eskierki, ain aundia izango! Bi urte geroago, 865'ean,
emen bait zan ostera beste orrenbeste gudariz lagundua, I Muhammad Emir
gurenaren anai ura, ostera, —nola ez?—, arabarren bizkarretik lengoa bezain
garaitza izugarria lortzeko.

"Domuit vascones", "menderatu zituan euskotarrak", izan oi zan bisigoten
errege bakoitzari une artako edestilariek egin oi zioten goraipamenik aundiena.
Orixe bera, edestilari arabitarrek, beren Emir eta buruzagi bakoitzari egiten zio-
te-na. Eta aipu goresgarri orren atzetik ibilli zitzaizkigun Asturietako errege bisigo-
tak ere. Inork euskotarrak menderatzea lortu ez zualaren adigarri!

Une artan Gaztela'rik ez zan oraindik. Ala, "araba eta Al-Kile", "Araba eta Gaz-
teluak" eraso zituztela maometarrek, diosku aien edestilari Ibn Adhari'k; eta, Al-
Kile'ko kontea, Ruderik zala.

Beraz, urte aietan Al-Kile'ko kontea Rudeik ba'zan, gure Didako au ez zitekean
"Al-Kile" edo "Gaztelueta" artako kontea izan. (Barkatu, irakurle; "Al-Kile"k, eus-
keraz, "Gazteluak" esan nai du).

—4'garrena: 864'an, gaztea, oso gaztea, gazteegia zan oraindik Didako, bi
larruki aietan aipatzen diran emaitzak egiten aritzeko.

Oroi Ubieto Arteta'ren oarra. Benetan falsifikazio edo okerkeriz beteta bait dau-
de gure larruki zaarrak; batez ere Euskalerriaz mintzatzen zaizkigunean:

Ona zer idatzi zuan Donosti'ko "Diario Vasco" fatxista espainizaleak 1937'ko
urrillaren 19'an; Franko'k bere "gurutze-guda santu" lotsagarria asi zuan urte
borean:

"Murmura;
intriga;
lanza insidias.
Intriga y lanza insidias
contra los rojos
separatistas"

Goiz, oso goiz asi zirala ekintza zitu-oparo-emaille ortan Espafi'ko lumalariak.

Baiñan, gure edestilari gazteak espainizale biurtu zaizkigulako, garrantzi audi-
koa iduritzen zaidan eusko-askatasunaren gai ortaz beste egun batean jarduteko
asmoa bai bait dut, asi gaitezen gaur larruki berri onen izenak ikertzen.

VALLEAMPLAM.—"Concedimus (...) alio agrum in Valleamplam iuxta limite de
Ferruzu". "Badamaioгу (eraiki berria zuten jauretze berriari) Ferrazu'ren alboko
Valleamplam'en beste alor bat ere".

Latera ongi ikasi duan orok ikusiko ditu errez, lumalari zaar arek ortografiari
eman oi zizkion ostikoak.

Izen ori nominatibo-eran jarri ezkerok, "**Vallisampla**" dugu. "Vallis", "arana" da
edo "ibarra". "Ampla" berriz, "zabala". ARANZABAL edo IBARZABAL genduan,
beraz, erri aren izena.

Ori esateko zer arrazoi izan dezakedan? Dokumenturik ez dut; ez. Baiñan nai-
koa dut ori esan aal izateko zubipeko ijito zarraren zentzumen argia. Nere ustez,
—oraindik ez bait zan gaztelerarik jaio—, Bureba'ko jendeek latera ez baiña eus-
keraz egiten zutelarik, gure erri artako euskaldunek beren erriari "VALLEAM-
PLAM" ez bait zioten deituko noski! Ez zuten esango "Valleamplam'goa naiz",
"Valleamplam'era noa" "Valleamplam'en nago", "Ibarzabal'koa naiz", "Ibarza-
bal'era noa", "Ibarzabal'en nago" baizik.

Bureba'n erri ori non zegoan ezin izan dut, ikustatu ditudan liburuetan idoro.

FERRAZU.—Badu larruki onek orren antzeko beste toki-izen bat ere: FERRE-RA, naiz bíak esan berdiñean ez ekarri.

"In Valleamplam iuxta limite de Ferrazu": "Valleamplam'en Ferrazu'ko mugaren alboan.

"Ferragine iuxta rivo de Ferrera": "Burni-ola, bumi-meatzaren alboan".

"Ferrum" lateraz, "bumia" da. "Ferragine" eta Ferrera" ez dira latera zarraren itzak, oien ordez, "oficina ferrara" eta "ferrada" erabiltzen ziran gure "bumi-ola" eta "bumi-meatza" adierazteko.

Baiñan... sekulan bumi-meatzik izan ote da Bureba'n?

FERRAZU izenak merezi du azterketa sakon sakonagotxo bat. Seguruaski itxuraz aldatutako euskal-izena bait da.

Tolosa'n bazan beintzat 1960'ren inguruan **Ferrazategi** edo **Ferrasategi** abízena, agian **Erratzategi** edo **Herratzategi**ren aldakuntza. Badugu bd gaur bertan ERRATZ abízena, Iparraldean, jakiña, "H"z idatzia: HERRATZ. Ta gauza ezaguna da, "F" a eta "H" a zeínen errez alkar-trukatzen diran.

Ortaz, larrukiko **Ferrazu** ura ERRATZU izango litzake, eta badirudi orixe adierazí nai digula larrukiko FERRAZU aren "**Zu**" edo "**Tzu**" atzikiak berak.

CASTELLA.—"Concedimus ad sanctam ecclesiam (...) ego Guisandus abba cum sociis meis (...) terras que de manibus meis rumpi et fodi in Castella, in etiam in Ovarenes et in Boruevam".

Esan dut, nere ustez, sasoi artako dokumentuetan Gaztella itzak zentzurik ez zuala, eta geroago ezarria izango dala seguruaski, dokumentu ontan; Gaztela'ren edestiari zaartasuna eman-naíak eraginda, bear bada. Badakit sasoi artako beste dokumentu batzuetan itz orí agertzen dala; ez ordea aztu dokumentu zar aietan ugari dírala aizunketak.

VIII eta IX mendeetan, arabitarren edestilariet bi lurralde etsai besterik ez zuten iparraldean ezagutu: asturitarrena, eta "waskuyin", "guaskuyin", "gaskuyin", edo "euskotarrena".

"Gaskuyin" itzean, "yin" ori ugaritasuna adierazten duan atzikiá da: Gaztelarren "s" edo gure "ka" bezalakoa: "euskotarrak"; "Los vascos"; obeto esateko, "Los gascones", ori bait da arabitarren "guaskuyin" edo "gaskuyin" ura.

Arabitarrek, bí lurralde aien artean beste bat ezartzen dute: "Al-Kile", "Gazteluak", "Los Castillos": "Gaztelueta".

Gaztelu aiek beti Araba'rekin lotzen dituzte. Beti. "Araba eta "Al-Kile" eraso ditugu", esaten dute. Danek! Eta beti! Beiñere ez "Asturiak eta Al-Kile eraso ditugu"

Badirudi beraz, Al-Kile aiek arabatarren eskuetan zueden gazteluak zirala. Ez zirala asturitarrenak.

Non zeuden "Al-Kile" aiek? Ez dakigu. Ez beintzat Bureba'n. Araba, —maometarrek jotzen zuten Araba—, beren edestilariet damaizkiñuten toki-izenen araura, Bureba bait zan.

Ederki bereizten dítu beraz, gure larrukiko Gumersindo Abatak, ere Bureba eta Gaztela, naiz izen ori seguruaski, larruki ontara geroago sartua izan.

"Ego Guisandus abba cum soccis meis (...) terras que de manibus meis rumpi et fodi in Castella, **in etlam in** Ovarenes et in Boruevam".

"Ník Guísando abatak eta nere lagunek (eliz orri damaizkiñogu) ... Gaztela'n **eta baita** ("etíam") Obarenetan eta Bureba'n nere eskuz urratu eta atxurtutako lurrak".

Berreunen bat urte geroago onela dio 1022'ko larruki batek: "In diebus illis quam Sanctius rex maioris Pampilonam Naiaram atque **Castellam vel Campos** regebat...

Euskeraz: "Santxo Nagusi erregeak Iruña, Naiara eta **Gaztela edo Campos** zuzentzen zituan egun aietan"...

"Castellam vel Campos". "Gaztela edo Campos"! "Campos" ori Palentzi'n dago, Palentzi'ren iparraldean, eta gaur "Tierra de Campos" esan oí zaio.

An bide zegoan arabitarren "Al-Kile" zoriontsu ura. Amaia uriaz aruntz. Ortaz, aro zaar aietan benetan izango zan AMAIA Euskalerriaren azkena; Euskalerriaren "amaia".

CELLA.—Bi "LL" oiek "L" aoskatzen zituztela gogoan artzen badugu, CELA zan erri aren izena.

"...iusta viam que vadit ad Cellam". "Cella'ko bide-ondoan". Galizi'n ugari dira Ceta toki-izen eta abizenak. Baiñan orrek ez du esan nai **Zela** euskalduna izan ez daitekeanik, izen berdiñak ugari izaten bait dira ele guztietan.

ZELA, Gipuzkoa'ko abizena dala dio Kerexeta'k, eta "zelai"ren aldakuntza ornen dugu. Eta "azela"ren aldakuntza ere izan ornen daíteke, eta, orduan, "sasia", "zarzal", izango ornen genduke bere esan-naia

Baiñan, antziñako euskaldun burebar aiek beren erríaren izena "ZELLA" agoskatu izatea ere badaiteken gauza dalako, eta gaur egun Bizkai'n ZALLA bat badugulako, CELLA zaar ura, agian, ZALLA izan zítekeala esango nuke nik.

Asko dira "**Zalla**" edo "**Zallo**"z asten zaizkigun abizenak: **Zallaga, Zallagarai, Zallo, Zalloniz, Zallube, Zallorueta...**

Izen oietan danetan, aurreneko "F" a edergaillu edo "protetiko" utsa ornen da, eta "allo" edo "alo" ori berriz, "larre", Lopez Mendizabal'en ustez.

Ez dut nik ezer esango. Bildur aundia ematen bait dit etimologigintzak.

ZELA'z asten zaizkigun izenak ere baditugu mordo bat: **Zellgeta**, adibidez. Edo **Zelatum** (Emio-Mendi'n) **Zelaraln, Zeraln...**

Barkatu irakurle. Azalpen au egin ondorean oartu naiz CELLA erri-izena larruki ontakoa ez dala. Zaarrago batekoa, 828'an idatzia izan zan batekoa dala; baiñan azalpena egin dugun ezkerre, geratu bedi emen, iñori ez dio kalterik egingo-ta **Celia** erría, ez zegoan Bureba'n, Mena-Aranean baizik. Euskalerrian, danadala.

OVARENES.—Alkarrekin itxura aundia duten lau izen damaizkigu larruki onek: **Ovarones, Orbanganos, Orbanianos** eta **Orvano**. Guk, banaka aztertuko ditugu, aurrenekoetik asita:

Ona larrukiaren itzak: "...locum qui dicitur Orbanianos et Ovarenes". Badirudi beraz, bi erri oiek bat bakarra zirala; baiñan larruki zarretan ezer zúrtatzerik ez dago, lumalari aiek batasunaren edo askotasunaren atzizkiak, —"loca" (lurrak) idatzi bearrean "locum" ("lurra") idatziz—, aski era baldarrean erabiltzen bait zituzten.

OVARENES, lateraz dago. Euskeraz itz ori OBARENEN izanen zan. Eta itz orren enborra, OBARA dugu. Edo, ziurrago, OBAR.

Obaroi, Obarria, eta **Abuela** abizenak baditugu gaur ere. **Obaroa** bai ornen zan Leníz'en 1448'an.

OBARRI ren aldakuntzak dira noski **Obarro, Obarrio** eta **Obarriaga** eta oien antzeko abizenak. OBARRI ere badugu, abizen bezala.

Euskaldunak dirala, ez bairik gabeko gauza da. Beren etimologia?

OBAR eta ABAR Lopez Mendizabal'en ustez izen bat bera dira; (eta zuzen dabillela derizkiot). "O", "A", eta "I", berriz, atzizki toki-adoerazleak dira.

Ortaz, **Obara, Obarr**, eta **Obarro** "abar-toki" edo "arbazta-toki" izango lirake, eta **Obara** ta **Obara** "abar-tokia", "a" atzizkiarekin: "el lugar de ramaje". Bai ote? Nik beste esan-nai bat emango bait nieke, OBI, "concabidad", "fosa", "zokogune", "zokoa", "zuloa" dala, ARA izen zaarrak "lurra" esan nai duala, eta ARRO edo ARRU "arritzko malda dugula, kontuan artuta. Orrela,

OBARAN, "lur-zuloduna" edo "aran zuloduna" izango litzake: erri baten izena, eta mendi batzuen izena, gaur, eta orduan. Seguruaski erriaren izenetik sortu zitzaizen, beste askotan bezala mendi aiei izena: "Ovaran'go Mendiak", "Obaranak".

OBARRI, berriz, "zokoguneko arría" genduke;

OBARRO, "Zulopeko arritea".

Guztia, jakiña, "in timore et temblore", "dardar-ikaraz", esana; etimologia baiño malda labaiñagorik ez bait da.

OBAROA eta ABARRIA zer daitezkean esatera ez nai ausartzen. Euskal-izenak dirala, bai; bildurrik gabe dasaizut ori.

ORBANGANOS.—"Locum qui dicitur orbanianos et Ovarenes". Orbanianos eta Ovarenes deritzan tokia". Izen ori bera, ORBANGANOS agertzen zaigu larruki oní berreun urte geroago, 1043'ean egin zitzaion eraskin batean. **Oraano** bat ere badakar dokumentu onek berak.

Orbanganos berriz, bein "B"z eta beste bein "V" idatzirik damaigu. Aro aieta-ko, idazkeraren kulunkaketa!

"Orbana" "mancha" dala, eta "gana" edo "gaiña" zer dan mundu guztiak badakialako, ORBANGANOS "orban-gain-o-ts, edo, obeto esateko, —autrigoiak bait ziran burebatar euskaldunak—, "orban-gan-o-ts" dala, bateren batek agian pentsatuko du. "Zikiñaren-gaiñeko-tokiak".

Ez du etimologi orrek bailo, euskal-izenak, dauden tokietako xeetasunetaz era-tuak izaten bait dira ia beti. Alare, ZARAMAGA bat badugu Gazteitz'ez. Auzo aundi baten izena da. Baiñan tokí izena, orí ere: "zaramategi", edo "zabortegi" esan nai bait du.

ORBANGANOS'en etimología beraz, nere uste txiroz, orba-ren-ganak izan dai-teke: "Los Altos de Orba", azkeneko bere "S" ori euskerazko "K" latíñera bíurtua izan baít daiteke.

ORBA zer daitezkean jakitean dago beraz koxka.

Aurrizkí ortaz asten diran ízenak ugari ditugu Euzkadi guzian: Azkeneko izkia "A" dutela bardulitarren eta baskoien artean; izki ori "E" dutela berriz karistioen eta austrigoien lurretan: Adíbidez:

Orbaizeta; Orbea; Orbaran; Orbegozo; Orbata; Orbezu; Orbiso ("e" errez agoskatzen baí da "i"); **Orbitz**.

Bardulo-Baskoi eta Karisti-Austrigoien arteko ezberdintasun ori ez da beti, nik esan dedan bezala betetzen; agian, ezberditsun ttipi oiek guk uste baiño berri-goak diralako.

Izen oien danen gorputza ORBA edo ORBE dugu. Eta, itz orren esan-naia, zer ote da?

Mítxelena'k, esaldi luze naasi ulerkaitz batean, ORBA lur-izena aípatzen du; baiñan ez duzu, esaldi baldar ortan, argí askorik aurkituko.

Lopez Mendízabal'entzat "01-o", "olo-o" daiteke, "lugar de avena", eta ortik ornen dator "oro-o", eta emendík berriz ORBE. "Oro-o-be": "bajo el lugar de avena". Zailxamarra egiten zait neri, oldozketa luze orí dana.

Kerexeta'rentzat, "Orba", gaztelerazko "madroño" ornen da; guk "kurpitz" esaten díogun basa-zitua. Ez dakit nondík jakín duan ori. Oraingo gure iztegiatan ez dator.

Baiñan ez dezagun aztu, gure iztegiak izugarri txiroak dirala, izadiztiari dagoz-kion gaíetan.

Larruki ontako izenetatik, aztertzeke uzten ditugu sail eder bat, idazlan au luzegia irten zaigulako. Datorren illean, jarraituko dugu, azterketa-saio onekin.

Latiegi'tar Bixente